

САМОСТІЙНІСТЬ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ

Сучасне суспільство намагається переосмислити цінності та визначити нові соціальні та освітні пріоритети. При цьому звертає свої погляди на особистісно орієнтований підхід у вихованні підростаючого покоління, в основі якого – ціннісне ставлення до особистості. Важливим документом, що задекларував особистісно орієнтований підхід, став Базовий компонент дошкільної освіти в Україні – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнутими. Зміна освітньої парадигми, гуманізація змісту та принципів дошкільної освіти, осучаснення виховних і навчальних технологій актуалізують проблему становлення дитячого "Я", формування в малюка самосвідомості, плекання його самості, тобто власного активного начала дитини, її суб'єктивних сил, здатності регулювати свою поведінку і діяльність, самостійно поводитися, вдивлятися у себе внутрішнім поглядом [1; 2; 3; 4; 8].

Втім аналіз сучасної практики сімейного та суспільного виховання засвідчує існування суперечностей між проголошеними ідеями гуманізації освіти та реальним станом справ. Педагогічна робота з виховання дошкільника як суб'єкта життєдіяльності, здатного в міру свого віку бути самостійним та відповідальним, підмінюється іншими, часто другорядними цілями та орієнтацією на формальні результати [5; 6; 7].

Відаючи належне складності означеного феномену, недостатній дослідженості самостійності примінімо до дітей молодшого дошкільного віку, у даній статті відобразили лише окремий аспект проблеми – вплив зовнішніх детермінант, зокрема, стилю керівництва дитячою діяльністю на процес формування самостійності у дітей молодшого дошкільного віку.

Про складність та багатовекторність проблеми самостійності людини говорить переважна більшість філософів, психологів, педагогів. Самостійність трактується як визначальна риса особистості, найважливіша характеристика, «вузол», що перш за все засвідчує масштабність та значимість особистості (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, С.Л.Рубінштейн). Проблема розвитку самостійності на різних етапах онтогенезу, а особливо на початкових, досліджувалася вітчизняними та зарубіжними дослідниками в різних контекстах. Вивчалися психологічні умови та детермінанти самостійності (І.Д.Бех, О.Л.Кононко, В.У.Кузьменко, Ю.О.Приходько); внутрішні умови, за яких дитина стає здатною переходити до самостійних дій (Г.О.Люблінська, Л.П.Ларін, Н.І.Рейнвальд, З.М.Богуславська); види самостійних завдань, які можна використати для різних навчальних цілей (Л.М.Піманова, В.Є.Сиркіна), міра труднощів і доступність дітям самостійних завдань (М.О.Данилова, Б.П.Єсіпов, М.О.Молчанова), умови формування звички до самостійної роботи (О.Я.Ширман), формування самостійності, розвиток волі в ранньому онтогенезі (В.К.Котирло).

Незважаючи на істотне зростання кількості досліджень, присвячених проблемі особистості, у вітчизняній психології зберігається значний розрив між теоретико-методичними засадами, їх експериментальною реалізацією та реальним станом справ в освіті. Самостійність, як важлива риса особистості, не відноситься до пріоритетних якостей особистості і не отримує належної уваги з боку педагогів та батьків. Недостатньо уваги приділено питанням розвитку окремих структур самостійної поведінки та її проявам у дітей молодшого дошкільного віку в різних видах діяльності, практичній апробації ефективних методів її формування у молодших дошкільників. Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатня розробка обумовила вибір даної теми дослідження.

Об'єктом дослідження став розвиток самостійності як особистісної риси у дітей молодшого дошкільного віку. *Предметом* – вплив стратегій

керівництва дорослих на формування цієї якості у дітей молодшого дошкільного віку. Програма дослідження спрямовувалася на з'ясування ролі зовнішніх детермінант (стилів керівництва) на прояви самостійності у дітей молодшого дошкільного віку. Для цього було застосовано метод моделювання експериментальних ситуацій та метод статистичної обробки даних. Досліджуваними були 20 дітей молодшого дошкільного віку (було створено біля 60 експериментальних ситуацій за різних стилів керівництва дитячою діяльністю з боку експериментатора).

Сутність експериментальних ситуацій полягала в наступному: дітям пропонувалося обрати завдання (виготовлення аплікації) різної міри складності; під час виконання завдання щодо них застосовувалися різні стилі керівництва з боку експериментатора: активно-споглядальний, опікувально-інструментальний, конструктивний.

За *активно-інструментального* стилю керівництва експериментатор дотримувався стратегії невтручання, звільняв дитину від надмірної опіки. Давав можливість діяти самостійно, не намагався запобігти появі труднощів, не поспішав з допомогою. Зовнішнім виглядом демонстрував спокій і позитивні очікування щодо дитини. Постійно знаходився поруч з дитиною, але при цьому не втручався в її діяльність, даючи можливість самостійно обрати міру складності завдання, спосіб його виконання. Використовував переважно непрямі вказівки, такі як спрямовуючі запитання, висловлювання вголос суджень, часткові підказки.

За *опікувально-інструментального* стилю керівництва експериментатор обмежував можливості дитини щодо вибору міри складності завдання (пропонувався один зразок). Від дорослого звучала вимога діяти за зразком чи відповідно до продемонстрованого способу виконання (використовувався чіткий поетапний показ способу виконання). Під час виконання дитиною завдання експериментатор постійно втручався в процес, намагався допомогти ще до появи у дитини претензії на допомогу, користувався прямими підказками.

За *конструктивного стилю* керівництва експериментатор демонстрував оптимістичну позицію щодо здатностей дитини, надавав можливість обрати міру складнощів, потренуватися у виконанні окремих елементів роботи. Дитина могла виконати завдання по-своєму, на свій розсуд модифікувати його чи навіть зовсім змінити. Експериментатор користувався непрямими вказівками, мета яких – привернути увагу дитини до суттєвого; застосовував стимулюючі засоби (апелювання до можливостей малюка, вербальна підтримка, невербальна демонстрація впевненості в успішному досягненні, позитивні оцінки проміжних і кінцевого результатів). Безпосередня допомога дорослого, як педагогічний прийом, застосовувалася обмежено, лише в ситуаціях, коли в тій виникала гостра потреба (дитина розгублювалася, знижувалася активність, звучала відмова продовжувати роботу). За допомогою таких підходів у дитини формувалося відчуття спроможності та самостійності.

Головними критеріями, згідно яких робився висновок про особливості самостійності дошкільників, були такі:

- *Незалежність* як здатність без прямого керівництва і допомоги, своїми власними силами досягати поставлену мету. Про цю якість свідчив характер реакції дитини в ситуації її зіткнення з певними ускладненнями під час виконання діяльності, зокрема, як емоційно вона реагує на невдачу, як швидко звертається за допомогою, в якій мірі її приймає.

- *Ініціативність* як готовність реалізувати власний почин, свою ідею, намір, план. Про особливості такої особистісної характеристики засвідчували ситуації, де дитина потрапляла в ситуацію вибору міри складності завдання, її готовність до власного продукування ідей та їх втілення в процесі виконання аплікації.

- *Відповідальність* як здатність реалізовувати власну причетність до певної справи, обов'язок відповідати за власні дії та вчинки. Проявами відповідальності в поведінці дітей даного віку ми вважали її готовність завершити справу, дотриматися даного слова, спроможність певною мірою

протистояти спокусам (М.Й.Боришевський, В.В.Котирло, О.В.Запорожець, О.О.Леонт'єв, О.Л.Кононко).

У першій серії експерименту діти виконували завдання при активно-споглядальному стилі керівництва з боку експериментатора. Під час виконання завдання експериментатор реалізовував означений стиль через невтручання в діяльність дитини, надання можливості їй діяти автономно та покладатись перш за все на себе. Демонстрував дитині свою впевненість у її можливостях, але залишав наодинці з труднощами. Були використані такі основні прийоми в керівництві, як надання дитині можливості обрати міру складності завдання, опосередковані вказівки, спрямовуючі запитання, апелювання до можливостей, демонстрація схвалення та підтримки.

У другій серії експерименту діти виконували завдання при опікувально-інструментальному стилі керівництва. Експериментатор дотримувався стратегії жорсткої регламентації дитячої діяльності, використовував детальний показ способу дій і вимагав його повторення, передчасно втручався в процес виконання завдання та підмінював зусилля дитини своїми діями, що врешті-решт позбавляло її можливості діяти самостійно. Все це могло змусити дитину стати пасивним виконавцем волі дорослого, а могло навпаки, викликати протест, бунт, бажання виявити самостійність. Експериментатор користувався такими прийомами, як прямі підказки (словесні пояснення, вказівки щодо конкретного способу дії); безпосередній показ способу дії (інструментальна допомога шляхом практичного втручання у діяльність дошкільника), виконання окремих фрагментів замість дитини.

Третя серія експерименту проводилась на тлі конструктивного стилю керівництва дитячою діяльністю. Під час виконання завдань експериментатор демонстрував довіру до дитини як до свідомого виконавця, повагу до її вибору та віру в можливості. Показником необхідності втручання у процес був емоційний стан дитини: якщо дитина демонструвала стурбованість – експериментатор приходив на допомогу і виявляв їй перш за

все непрямыми способами (підказка, показ окремого фрагменту тощо). Дорослий весь час знаходився поряд і всім своїм виглядом демонстрував оптимістичні очікування щодо можливостей дитини діяти самостійно і успішно впоратися із завданням. При цьому він користувався такими прийомами, як опосередковані вказівки (поради, рекомендації щодо способу дій, мета яких привернути увагу дітей до суттєвого, відвернути її від другорядного), спрямовуючі питання (які містили лише часткову інформацію, залишаючи дитині право на подальші самостійні дії), стимулюючі дії (апелювання до власних можливостей дитини, вербальна підтримка, довіра її можливостям, заохочення, впевненість в успішному досягненні кінцевого результату).

Кількісні дані, отримані під час проведення експериментальних ситуацій за різних стилів керівництва дитячою діяльністю, було узагальнено, що дало можливість розподілити дітей за рівнями проявів самостійності, встановити залежність між стилем керівництва дитячою діяльністю та характером її самостійної активності.

Одержані дані засвідчують, що лише близько шостої частини дітей (15%) показали високий рівень самостійності, незалежно від стилю керівництва їхньою діяльністю. Ці діти при двох стилях керівництва: активно-споглядальному і конструктивному обирали ускладнений варіант завдання, під час виконання завдання при опікувально-інструментальному стилі, де дітям не надавалась можливість вибору, прагнули до незалежності під час виконання діяльності, відмовлялись від допомоги, виконували завдання у повному обсязі.

Переважає більшість дітей показали середній рівень проявів самостійності, при тому, що 60,0% з них обирали ускладнений варіант завдання, але при зіткненні з труднощами звертались за допомогою, при цьому – деякі відразу, інші після самостійних спроб подолати ускладнення. Цей показник більшою мірою залежав від стилю керівництва дитячою діяльністю.

Низький рівень проявів самостійності було зафіксовано у десятої частини досліджуваних. Вони за різних умов, незалежно від стилю керівництва з боку дорослого, характеризувались очевидною пасивністю, високою залежністю від зовнішньої допомоги, безвідповідальним ставленням до виконання завдання.

Порівняльний аналіз проявів самостійності дошкільників, залежно від стилю керівництва, подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

**Порівняльна таблиця рівнів прояву самостійності дітей
за різних стилів керівництва
(у відсотках до загальної к-сті дітей)**

Стилі керівництва	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Активно-споглядальний	30,0	55,0	15,0
Опікувально-інструментальний	20,0	55,0	25,0
Конструктивний	35,0	55,0	10,0

Як видно із таблиці, активно-споглядальний і конструктивний стиль керівництва діяльністю продукують ініціативну, незалежну, відповідальну поведінку дітей молодшого дошкільного віку, гальмують прояви ними деструктивної поведінки, активізують до творчості, відповідальності за власні дії. Треба визнати, що конструктивний стиль керівництва виявився гармонійнішим за активно-споглядальний, що можна пояснити схильністю дітей цього віку до відкритого партнерства з дорослим. Несприятливим для розвитку самостійної поведінки став опікувально-інструментальний стиль, який викликав у дітей пасивність, бажання уникати ризикованих ситуацій, відмову від докладання зусиль на шляху до мети.

Таким чином, за результатами проведеного експериментального дослідження були зроблені висновки про те, що самостійність, як властивість зростаючої особистості, виявляється у потребі дитини до самореалізації через незалежне, ініціативне і відповідальне виконання діяльності. Це якісне

особистісне утворення у дошкільників значною мірою продукується домінуючим стилем керівництва з боку дорослого. Встановлено, що найбільш сприятливий для розвитку особистості і самостійності, зокрема, є конструктивний стиль керівництва. Гальмує прояви активності жорстка регламентованість дитячої діяльності, прагнення дорослого безпідставно втручатися у процес дитячої діяльності або навпаки байдужість до проблеми організації дитячої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности. – М.: Наука, 1973. – 287 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / За наук. ред. О.Л.Кононко. – К.: Ред. ж-лу «Дошкільне виховання». – 1999. – 70 с.
3. Бех І.Д. Біля витоків сутності особистості // Шлях освіти. – 1999. - №2. – С. 10-14.
4. Дятленко Н.М. Самоповага дітей. – К.: Дитячий садок, 2007. – 121 с.
5. Кононко О.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Радянська школа, 1991. – 221 с.
6. Кузьменко В.У. Влияние самостоятельности дошкольников на становление их взаимоотношений со сверстниками. Автор. канд. психол. наук. – К.,1990. – 24 с.
7. Приходько Ю.О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: Автореф. дисер. доктора психол. наук: 19.00.07. / Укр держ. пед. універс. ім. М.П. Драгоманова – К.: 1997. – 45 с.
8. Юнг К.Г. Конфликты детской души: Пер. с нем. – М.: Канон, 1994. – 336 с.